

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ТА СУСПІЛЬНІ СТЕРЕОТИПИ В РАННЬОМОДЕРНИХ АГІОГРАФІЧНИХ ПАМ'ЯТКАХ (на прикладі «Патерикону» 1635 р.)

Культурно-історична роль житійних текстів, в яких знаходив відображення широкий спектр питань політичного, суспільного та догматичного характеру, була вже неодноразово доведена і показана на прикладі аналізу візантійських та західнохристиянських житій¹. Серед іншого дослідники звертали увагу на те, що агіографія є важливим джерелом до вивчення історії повсякдення, ментальних уявлень та поширених у певному суспільному середовищі стереотипів. Сьогодні під цим кутом зору ми спробуємо розглянути агіографічну пам'ятку київського походження — «Патерикон» 1635 р. авторства Мстиславського й Оршанського єпископа Сильвестра Косова.

Аналізований твір є польськомовним переказом² житій києво-печерських святих, які були доповнені додатками історичного та полемічного змісту. Таким чином, можемо охарактеризувати «Патерикон» як різножанровий за змістом текст, вивчення якого цікавить сучасного історика як з точки зору відображення актуальних для першої половини XVII ст. проблем, так і з огляду на формування, трансляції та інтерпретації агіографічної, історіотворчої та полемічної традиції. Основною і найбільшою частиною у пам'ятці є, без сумніву, агіографічна.

Житійна частина «Патерикону» Сильвестра Косова не є оригінальним твором, а переробкою вже існуючого тексту Києво-Печерського патерика Другої Касіянівської редакції. Однак з точки зору сучасних агіографічних

¹ Перші і методологічно значимі роботи: *Биби́ков М.В.* К проблеме историзма византийской агиографии // *Византийские очерки. Труды российских ученых к XIX международной конференции византинистов.* М., 1996. С. 50–55; *Рудаков А.П.* Очерки византийской культуры по данным греческой агиографии. СПб., 1997; *Браун П.* Культ святых: его становление и роль в латинском христианстве. М., 2004; *Loomis C.G.* *White Magic: An Introduction to the Folklore of Christian Legend.* Cambridge (Mass.), 1948; *Theissen G.* *The miracle stories of the Early Christian Tradition.* Philadelphia, 1983; *Ward B.* *Miracles and the Medieval Mind: Theory, Record and Event, 1000–1215.* Philadelphia, 1987 etc.

² Ми свідомо зупинилися на запропонованому Н.М. Яковенко (*Яковенко Н.* Символ «Богохранимого града» у пам'ятках київського кола (1620–1640-ві роки) // *Паралельний світ: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст.* К., 2002. С. 315) терміні «переказ», а не «переклад», як такому, що найкраще відображає характер роботи Косова з текстом Другої Касіянівської редакції.

досліджень, копіювання, редагування і реструктуризація агіографічних текстів настільки ж важливі, як і створення нових³. У будь-якій переробці житій не могли не позначитися світоглядні погляди автора та людей його епохи, відобразитися реалії життя тогочасних Церкви та суспільства.

Дослідники вже неодноразово відзначали, що важливою особливістю «Патерикону» була модернізація інформації Другої Касіянівської редакції шляхом приведення її у відповідність до норм і стереотипів сучасного Косову суспільства⁴. Адже у читача твору, поруч із усвідомленням давності (а отже авторитетності) описуваних подій, мало виникати почуття близькості і моральної актуальності прочитаного до його власного життя і повсякдення. Окрім того, деякі побутові деталі Другої Касіянівської редакції були б уже незрозумілі або ж видавалися невірогідними для людини XVII ст. Тому Косов, у цілому близько слідуючи тексту «Патерика», все ж таки вносить у текст низку побутових деталей, змін і акцентів у подачі інформації. Поглянемо на основні напрямки і найяскравіші приклади цих редакторських втручань.

Передусім, повністю оновленою є соціальна термінологія старого патерикового тексту. Наприклад, слово «бояри», яке дуже часто фігурує у тексті Другої Касіянівської редакції, перекладається Косовим тогочасними термінами для позначення представників нобілітету: «дворянини», «шляхта» або ж «пани». Це ж стосується термінів на позначення духовних осіб — Косов уникає таких слів як, наприклад, «протостратор» та «епарх»⁵ і використовує тільки сучасні йому терміни. Малознані у тогочасному польському суспільстві церковні чини пояснені поширеними термінами католицького походження (наприклад, «параеклезіар» пояснюється як «закристіарій»⁶ тощо). Опис суспільних взаємовідносин у «Патериконі» також суттєво модернізований. Так, у творі з'являється поняття контракту⁷, «трибуналу»⁸, в якості популярної грошової одиниці фігурує талер⁹ тощо. Із тогочасними суспільними нормами узгоджений вік досягнення повноліття героїв патерикової повісті (18 років замість 15 у випадку з юнаком Захарією¹⁰, 18 замість 17 у випадку зі святим Нес-тором¹¹).

³ Geary P. Saints, Scholars and Society // Saints: Studies in Hagiography / ed. Sandro Sticca. Binghamton, 1996. P. 14.

⁴ Перетц В.Н. Киево-печерский патерик в польском и украинском переводе // Славянская филология. Сборник статей. М., 1958. Т. 3. С. 175–182.

⁵ Kossow S. Patericon albo żywoty ss. Oycow Pieczarskich. Kijów, 1635. S. 140.

⁶ Ibidem. S. 133.

⁷ Ibidem. S. 92.

⁸ Ibidem. S. 143.

⁹ Ibidem. S. 154.

¹⁰ Ibidem. S. 88.

¹¹ Ibidem. S. 21.

Очевидно, що побутові деталі києво-печерських житій визначаються, передусім, вимогами агіографічного жанру. Однак завдяки постійному протиставленню монашої аскези і світських розкошів до «Патерикону» потрапив опис життя тогочасних вельмож. Його проявами були, зокрема, спання на м'яких матрацах, вставання опівдні¹² та споживання вишуканих тогочасних страв: «паштети дорогі і страви, приправлені різноманітними кореннями»¹³.

Оскільки багато чудес патерикової розповіді стосується зцілень від хвороб, у творі знайшли відображення і лікарські практики. Новими у порівнянні з протографом виглядають намацування пульсу¹⁴, приготування трав'яних настоянок та рецептів¹⁵. «Патерикон» яскраво продемонстрував, що основними авторитетами у лікарській справі для Косова і його читача були античні автори Гіпократ та Гален¹⁶, творами яких активно послуговувалися в добу Відродження і раннього Нового часу. «Осучасненими» порівняно зі старим патериковим текстом були у «Патериконі» і прояви хвороби: параліч замість прокази, пухлини і короста замість струпів¹⁷ тощо. Натомість, ті «медичні» деталі, які мали бути незрозумілі читачеві XVII ст., Косов опускає або трансформує. Так, припущення лікаря-вірменина про те, що зілля святого Агапіта походить із Александрії¹⁸, Косов замінює на загальне твердження про далекі країни¹⁹ тощо.

Завдяки опису послушань, які виконувала печерська братія, у тексті відобразився опис деяких ремесел. Розповідаючи, як святий Спиридон пік хліб, Косов додає деталі про сіяння муки і надавання форми тісту²⁰; говорячи про сад, який насадив святий Миколай Святоша, він зазначає, що там були нащеплені дерева і посіяні корисні трави²¹ тощо.

Окрім низки побутових деталей до тексту «Патерикону» потрапили деякі стереотипи сучасного Косову суспільства. Зокрема, широко знайшли відображення у творі антиєврейські «фобії». Косов, перемальовуючи зі старого патерикового тексту негативний образ жида, підкреслює, що євреї розіп'яли Христа, і додає до опису їх поведінки насміхання

¹² Ibidem. S. 148.

¹³ Ibidem. S. 38.

¹⁴ Ibidem. S. 100.

¹⁵ Ibidem. S. 149.

¹⁶ Ibidem. S. 98.

¹⁷ Ibidem. S. 91.

¹⁸ Києво-Печерський патерик / Д.І. Абрамович. К., 1930. С. 131.

¹⁹ Kossow S. Op. cit. S. 101.

²⁰ Ibidem. S. 137.

²¹ Ibidem. S. 148.

з християнської віри²². Матеріальне покарання локальної громади євреїв за глузування над християнами у житті св. Євстратія, яке описане у протографі, Косов розширює до цілковитого вигнання євреїв з Грецької держави²³.

Добре знайомими для тогочасного суспільства патериковими топосами були розповіді про полон, в який потрапили києво-печерські отці. Адже татарський полон у XVII ст. був загрозою практично для всіх суспільних станів. Косов додає до патерикових розповідей низку сучасних йому деталей про викуп із полону, зокрема розповідає про узгодження ціни за полоненого²⁴.

Осучаснені порівняно з протографом і прояви вченості. Її основою тепер є вміння читати. Якщо текст Другої Касіянівської редакції неуміє святого Спиридона ілюстрував як *бѣше нѣвежа словом*²⁵, Косов подає його як невміючого читати²⁶. Вчитися можна і треба у дитинстві — те, що святому Спиридону вдалося здобути вченість у дорослому віці, вважається проявом чуда, підкреслює Косов²⁷.

Загалом, можемо констатувати, що у польськомовній редакції Києво-Печерського патерика 1635 р. відобразилася низка побутових деталей та суспільних стереотипів першої половини XVII ст. Попри те, що редакторські вставки і зміни є несуттєвими на перший погляд, вони у своїй сукупності дозволяють зробити певні узагальнення і, що найважливіше, демонструють нові перспективи для дослідження оригінальних та відредагованих агіографічних наративів.

²² Ibidem. S. 139–140.

²³ Ibidem. S. 140.

²⁴ Ibidem. S. 141.

²⁵ Києво-Печерський патерик... С. 171.

²⁶ Kossow S. Op. cit. S. 137.

²⁷ Ibidem.